

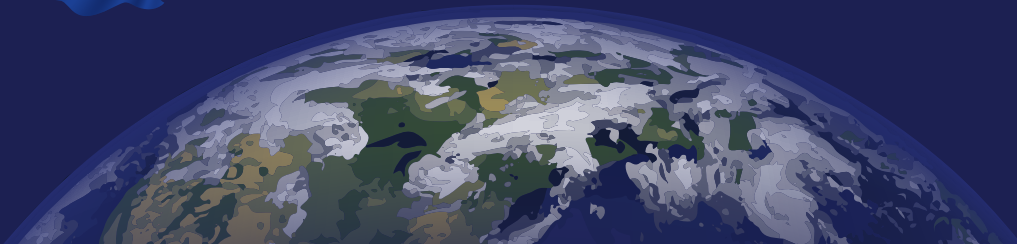
**SAVEZ SLIJEPIH
CRNE GORE**

**MINISTARSTVO EVROPSKIH
POSLOVA**

**JEDNAKI
U PROCESU
RAVNOPRAVNI
U BUDUCNOSTI!**

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

Naziv publikacije:

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

Izdavač:

Savez slijepih Crne Gore

Ul. Njegoševa br. 6, 81000 Podgorica

Tel: +382 (0)20 665 368

Email: savezsljepihcg@gmail.com

Web: www.ss-cg.org, www.zaposlosi.me

Društvene mreže: (Facebook Savez slijepih, Instagram savez_sljepih_cg, Twitter savez_sljepih)

Za izdavača:

Goran Macanović

Autori:

Nikolina Miljić

Anđela Dragović

Prelom i dizajn:

Žvaka DOO

Mart 2026.

Publikacija je pripremljena u okviru projekta „Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti” koji sprovodi Savez slijepih Crne Gore, a koji je finansijski podržan od strane Ministarstva evropskih poslova.

Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Saveza slijepih Crne Gore i ni na koji način ne odražava stav donatora.

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Terminologija i modeli pristupa invaliditetu	8
3. EU kao temelj prava i sigurnosti za osobe s invaliditetom	11
4. Evropske integracije u svakodnevnom životu osoba s invaliditetom.....	15
5. Zakonske norme, pravni okvir i mehanizmi zaštite – EU i Crna Gora u poređenju.....	19
6. Primjeri evropske prakse i pouke za Crnu Goru.....	23
7. Šta nas očekuje kada Crna Gora postane članica EU – mogućnosti, izazovi i obaveze.....	26
8. Preporuke za donosiocce odluka, institucije i zajednicu	30
9. Dodatak: praktični pojmovnik i vodič za aktivno učešće3.....	35
10. Zaključak	36
11. Izvori i preporučena literatura	38

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

1. Uvod

Ovaj priručnik je namijenjen osobama s invaliditetom, njihovim porodicama, organizacijama civilnog društva, predstavnicima institucija i svima koji žele da razumiju zašto evropske integracije nijesu apstraktan politički proces, nego skup vrlo konkretnih promjena koje utiču na svakodnevni život. Kada govorimo o pristupanju Crne Gore Evropskoj uniji, ne govorimo samo o otvaranju i zatvaranju pregovaračkih poglavlja, već o usklađivanju pravila, usluga i standarda sa vrijednostima ravnopravnosti, nediskriminacije, pristupačnosti i aktivnog učešća građana. Za osobe s invaliditetom taj proces je posebno važan, jer evropski pravni i politički okvir invaliditet ne posmatra kao lični nedostatak, nego kao pitanje ljudskih prava, uklanjanja barijera i pune participacije u zajednici.

U središtu savremenog evropskog pristupa nalazi se ideja da osoba s invaliditetom nije objekat zaštite, sažaljenja ili povremenih humanitarnih mjera. Ona je nosilac prava. To znači da ima pravo da uči, radi, glasa, odlučuje, koristi javne usluge, putuje, pristupa digitalnim sadržajima, samostalno živi i ravnopravno učestvuje u društvu. Evropska unija je svoj pristup gradila kroz Povelju Evropske unije o osnovnim pravima, kroz Ugovor o funkcionisanju Evropske unije, kroz directive o jednakom tretmanu i pristupačnosti, kao i kroz Strategiju za prava osoba s invaliditetom 2021–2030. Posebnu težinu ima činjenica da je i sama Evropska unija potpisnica Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom, pa su obaveze iz Konvencije ugrađene u evropski pravni poredak.

Za Crnu Goru to ima dvostruki značaj. Prvo, kao državu kandidatkinju, evropski proces je podstiče da unaprijedi domaće zakone, institucije i praksu. Drugo, kao buduću članicu, obavezaće je da standarde ravnopravnosti i pristupačnosti primjenjuje u stvarnom životu, a ne samo na nivou formalnog zakonodavstva. To podrazumijeva pristupačnije javne ustanove, bolju dostupnost digitalnih usluga, jasnije mehanizme zaštite od diskriminacije, snažniju podršku zapošljavanju, razvoj usluga u zajednici i veći uticaj organizacija osoba s invaliditetom u kreiranju politika. Evropske integracije same po sebi ne rješavaju probleme, ali stvaraju snažniji okvir da se problemi rješavaju sistemski, uz veću odgovornost države i

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

više mogućnosti za građane.

Ovaj priručnik polazi od iskustva da osobe s invaliditetom često ostaju na margini velikih društvenih procesa upravo zato što informacije nijesu dostupne u pristupačnim formatima ili nijesu objašnjene na razumljiv način. Pregovori sa Evropskom unijom mogu da djeluju komplikovano: poglavlja, mjerila, usklađivanje sa pravnom tekovinom, privremeno zatvaranje poglavlja, izvještaji, akcioni planovi. Međutim, iza te terminologije kriju se sasvim životna pitanja: da li ćete moći da podnesete zahtjev elektronski bez prepreka; da li banka, internet prodavnica ili elektronska knjiga moraju biti pristupačni; da li javna ustanova mora obezbijediti informacije razumljive i dostupne korisniku; da li poslodavac mora preduzeti razumne adaptacije; da li će usluge podrške u zajednici biti razvijenije; da li će organizacije osoba s invaliditetom biti uključene kada se usvajaju novi zakoni i strategije.

Upravo zato priručnik ima praktičnu svrhu. On ne služi samo da informiše, nego i da osnaži. Njegova poruka je da evropske integracije nijesu proces koji se dešava „negdje gore“ u institucijama, već proces u kojem osobe s invaliditetom imaju pravo da učestvuju, postavljaju pitanja, iznose zahtjeve i traže odgovornost. Ako je pristupačnost evropska vrijednost, ona mora biti vidljiva u zgradi opštine, u bolnici, na biračkom mjestu, u gradskom prevozu i u svakom javnom postupku. Ako je ravnopravnost osnovna vrijednost, onda ona mora značiti da osoba s invaliditetom nije posljednja kojoj se obraća pažnja, nego građanin čiji se glas podrazumijeva.

Poseban značaj ovog priručnika ogleda se u kontekstu rada Saveza slijepih Crne Gore i njegovih lokalnih organizacija. Savez, sa višedecenijskim iskustvom, već ima važnu ulogu u zastupanju interesa osoba oštećenog vida i u prenošenju informacija svojim članovima. Kroz projekat koji objedinjuje informativne forume, pristupačnu publikaciju, audio sadržaje, medijsku kampanju i interaktivni kviz, evropske integracije se približavaju onima kojima često nijesu bile dovoljno objašnjene. Time se ne širi samo znanje o Evropskoj uniji, nego se jača samopouzdanje zajednice da nastupi kao partner u dijalogu o budućnosti države.

Struktura priručnika prati logiku od osnovnog ka praktičnom. Najprije se objašnjava terminologija i različiti modeli pristupa invaliditetu, kako bi bilo jasno zašto je jezik važan i kako pogrešan pristup proizvodi pogrešne politike. Zatim se razmatra Evropska unija kao prostor prava i sigurnosti za osobe s invaliditetom, sa pregledom najvažnijih dokumenata, institucija i mehanizama. Nakon toga slijedi poređenje evropskog i crnogorskog okvira, uz naglasak na onome što već

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

postoji i onome što treba unaprijediti. Posebno poglavlje posvećeno je tome šta članstvo može donijeti u praksi, koje će se nove mogućnosti otvoriti, ali i koje će obaveze država i društvo morati ozbiljnije da ispune. Priručnik se završava preporukama za donosioce odluka, institucije, lokalne zajednice, medije i same organizacije osoba s invaliditetom.

Važno je naglasiti i sljedeće: evropske integracije nijesu jednosmjerni proces u kojem građani samo čekaju koristi. One traže aktivno učešće. Što su organizacije osoba s invaliditetom glasnije, stručnije i prisutnije u javnom prostoru, to će i reformski proces biti inkluzivniji. U tom smislu, ovaj priručnik poziva na tri stvari: informisanje, učešće i zagovaranje. Informisanje je prvi korak, jer bez dostupnih i jasnih podataka nema ravnopravnog učestvovanja. Učešće je drugi korak, jer prava ostaju slaba ako njihovi nosioci nijesu prisutni tamo gdje se odluke donose. Zagovaranje je treći korak, jer promjene ne dolaze same od sebe, već uz organizovan, argumentovan i uporan pritisak da se standardi pretvore u praksu.

Zbog toga ovaj priručnik treba čitati kao poziv na zajedničko djelovanje. Evropska unija nije savršena i ni u državama članicama sva pitanja invaliditeta nijesu riješena. Ipak, njeni pravni standardi, strateški dokumenti i institucionalni mehanizmi daju čvrstu osnovu da se zahtijevaju konkretnija prava, bolja zaštita i veća pristupačnost. Za Crnu Goru to predstavlja priliku da evropski put bude i put društvene modernizacije: ne samo prema jačim institucijama i većoj vladavini prava, nego i prema društvu u kojem osobe s invaliditetom nijesu tretirane kao izuzetak, nego kao ravnopravni građani čija prava unapređuju kvalitet demokratije za sve.

Ključna poruka: Evropske integracije treba razumjeti kao proces pretvaranja vrijednosti ravnopravnosti u opipljiva prava i dostupne usluge.

2. Terminologija i modeli pristupa invaliditetu

Jezik koji koristimo kada govorimo o invaliditetu nije sporedno pitanje. Riječi oblikuju način na koji društvo razumije osobe s invaliditetom, a iz tog razumijevanja proističu zakoni, politike i svakodnevna praksa. Ako invaliditet posmatramo kroz prizmu sažaljenja, milosrđa ili „problema pojedinca“, onda ćemo razvijati paternalističke mjere u kojima se o osobama s invaliditetom odlučuje bez njih. Ako ga posmatramo kao pitanje ljudskih prava i uklanjanja barijera, onda ćemo graditi pristupačne usluge, obavezu razumne adaptacije i ravnopravno učešće u svim oblastima života.

U savremenom međunarodnom i evropskom okviru najčešće se koriste izrazi „osoba s invaliditetom“ ili „osobe s invaliditetom“. Takvo imenovanje stavlja osobu ispred stanja ili oštećenja i podsjeća da invaliditet ne iscrpljuje identitet čovjeka. Osoba s invaliditetom može istovremeno biti roditelj, student, radnik, umjetnik, glasač, aktivista ili preduzetnik. Kada se kaže samo „invalid“ ili upotrijebi neki drugi neadekvatan izraz, čovjek se svodi na jednu karakteristiku. Iako se u svakodnevnom govoru i dalje mogu sresti različiti izrazi, u službenim dokumentima, medijima i javnim politikama važno je koristiti terminologiju koja poštuje dostojanstvo i savremene standarde ljudskih prava.

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom daje definiciju koja je danas polazna tačka mnogih zakona i politika. Prema njoj, osobe s invaliditetom obuhvataju lica sa dugotrajnim fizičkim, mentalnim, intelektualnim ili senzornim oštećenjima koja, u interakciji sa različitim preprekama, mogu ometati njihovo puno i efikasno učešće u društvu na ravnopravnoj osnovi sa drugima. Ova formulacija je ključna, jer invaliditet ne vezuje isključivo za oštećenje, već za odnos između čovjeka i prepreka u okruženju. Drugim riječima, prepreka nije samo u tijelu ili stanju, već i u stepenicama bez rampe, tekstu bez pristupačnog formata, portalu koji ne radi sa čitačem ekrana, nastavnom materijalu bez prilagođavanja ili predrasudi da osoba nešto „ne može“.

U teoriji i praksi najčešće razlikujemo nekoliko modela pristupa invaliditetu.

Medicinski i funkcionalni modeli su dugo bili dominantani. Oni invaliditet posmatraju prvenstveno kao zdravstveni problem, oštećenje ili odstupanje od „normalnog“ funkcionisanja. U takvom okviru fokus je na dijagnozi, liječenju, rehabilitaciji i procjeni radne sposobnosti. Medicinski model nije sam po sebi bez vrijednosti: zdravstvena zaštita, rehabilitacija i asistivne tehnologije jesu važne. Problem nastaje kada se cijeli društveni odgovor svede na liječenje pojedinca,

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

dok se zanemaruju prepreke koje društvo proizvodi. Tada osoba ispada „problem koji treba riješiti“, umjesto građanina kome treba obezbijediti jednaka prava.

Dobrotvorni ili karitativni model ide korak dalje u pogrešnom smjeru. On osobu s invaliditetom vidi kao nekoga kome treba pomoći iz sažaljenja, često bez prepoznavanja prava i autonomije. U tom modelu pomoć zavisi od dobre volje pojedinaca, humanitarnih akcija ili „osjećaja za druge“, a ne od institucionalne obaveze. Posljedica je nestabilna i neujednačena podrška. Ono što je dato iz dobročinstva može biti i uskraćeno, dok pravo podrazumijeva obavezu države i mogućnost zaštite ako je povrijeđeno.

Socijalni model pristupa invaliditetu donio je značajnu promjenu. On polazi od toga da oštećenje postoji, ali da invaliditet u društvenom smislu nastaje onda kada okolina nije oblikovana tako da uvaži različitost ljudi. Ako zgrada nema lift ili taktilne oznake, ako udžbenik nije dostupan u pristupačnom formatu, ako radno mjesto ne dopušta razumne adaptacije, onda se prepreka stvara u okruženju, a ne u osobi. Ovaj model bio je presudan za razvoj politika pristupačnosti, inkluzivnog obrazovanja, deinstitutionalizacije i podrške za samostalan život. Njegova snaga je u tome što fokus prebacuje sa „popravljanja osobe“ na „popravljanje društva“.

Model ljudskih prava nadovezuje se na socijalni model i danas predstavlja najpotpuniji okvir. On insistira da osobe s invaliditetom imaju ista univerzalna ljudska prava kao i svi drugi, uz posebne mjere koje omogućavaju stvarnu ravnopravnost. Tu spadaju zabrana diskriminacije, razumne adaptacije, pristupačnost, podržano odlučivanje, pravo na samostalan život, učešće u političkom i javnom životu, pravo na inkluzivno obrazovanje i na rad u otvorenom okruženju. Model ljudskih prava ne negira značaj medicinske ili rehabilitacione podrške, ali je smješta u širi okvir dostojanstva, autonomije i jednakosti pred zakonom.

Za praktični rad važna su i tri povezana pojma: pristupačnost, univerzalni dizajn i razumne adaptacije. Pristupačnost znači da proizvodi, usluge, okruženje, informacije i komunikacije treba da budu oblikovani tako da ih osobe s invaliditetom mogu koristiti na ravnopravnoj osnovi. Univerzalni dizajn znači planiranje od početka za što širi krug korisnika, bez potrebe za naknadnim specijalnim rješenjima, kad god je to moguće. Razumne adaptacije podrazumijevaju pojedinačna, potrebna i odgovarajuća prilagođavanja u konkretnom slučaju, osim ako bi predstavljala nesrazmjerno ili neopravdano opterećenje.

Važno je razumjeti razliku: pristupačnost je opšta obaveza sistema, a razumne adaptacije individualni odgovor na konkretnu potrebu.

Pogrešna terminologija često ide zajedno sa pogrešnim praksama. Kada se za

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

osobu s invaliditetom kaže da je „nesposobna“, „vezana za kolica“, „posebna“ ili „teret društva“, tada se ne prenosi samo riječ, nego vrijednosni sud koji podržava isključivanje. Isto tako, kada se javna politika zasniva na pitanju „šta njima možemo dati“, umjesto „koju smo obavezu dužni ispuniti“, onda je i rezultat slabiji. Savremeni evropski i međunarodni standardi zahtijevaju od institucija da osobe s invaliditetom uključuju u planiranje mjera, da konsultacije budu stvarne i pristupačne, i da se polazi od principa „ništa o nama bez nas“.

U crnogorskom kontekstu posebno je važno da se invaliditet ne posmatra samo kroz socijalna davanja. Materijalna podrška jeste važna, ali ona ne može biti jedini odgovor. Osoba s invaliditetom ne traži samo naknadu, već pravo na kretanje, obrazovanje, posao, privatnost, porodični život, kulturu, sport, političko učešće i digitalnu ravnopravnost. Evropski proces upravo zbog toga pomjera fokus sa pasivnih mjera prema aktivnoj inkluziji. Nije dovoljno da država prizna status; ona mora da obezbijedi uslove da osoba koristi svoja prava u praksi.

Za osobe oštećenog vida terminologija ima i dodatnu dimenziju. Način na koji se govori o pristupu informacijama, edukaciji, radu i uslugama direktno utiče na to da li će rješenja biti usmjerena na stvarnu samostalnost. Ako se osoba sa djelimičnim ili potpunim oštećenjem vida posmatra kao neko kome treba „posrednik za sve“, onda će se zanemariti uloga Brajevog pisma, zvučnih formata, asistivnih tehnologija, dostupnog softvera i obuke za samostalan rad. Ako se, naprotiv, polazi od pretpostavke sposobnosti i prava, onda se gradi okruženje u kojem osoba koristi podršku onda kada je potrebna, ali zadržava autonomiju i dostojanstvo.

Zato prvo poglavlje ovog priručnika ima vrlo praktičnu poruku: ispravan jezik nije samo pitanje bontona, nego instrument promjene. On nas uči da invaliditet nije „privatna tragedija“, niti sporedna socijalna tema, nego pitanje organizacije društva i poštovanja ljudskih prava. Kada usvojimo takav okvir, jasnije razumijemo i zašto su evropske integracije važne: zato što nas uvode u sistem u kojem se od država očekuje da prepreke uklanjaju planski, a ne povremeno, i da osobama s invaliditetom obezbijede punu građansku ravnopravnost.

Ključna poruka: Jezik i model pristupa invaliditetu direktno utiču na kvalitet javnih politika i stepen samostalnosti građana.

3. EU kao temelj prava i sigurnosti za osobe s invaliditetom

Evropska unija je za osobe s invaliditetom važna prije svega zato što prava ne posmatra parcijalno. Ona ih povezuje sa temeljnim vrijednostima Unije: ljudskim dostojanstvom, slobodom, demokratijom, jednakošću, vladavinom prava i poštovanjem ljudskih prava. U praksi to znači da invaliditet nije izdvojena socijalna tema, nego horizontalno pitanje koje mora biti uzeto u obzir u zapošljavanju, obrazovanju, transportu, digitalnim uslugama, potrošačkim pravima, regionalnom razvoju, statistici i korišćenju evropskih fondova.

- **Prvi temelj je Povelja Evropske unije o osnovnim pravima.**

Član 21 zabranjuje diskriminaciju, uključujući diskriminaciju po osnovu invaliditeta, dok član 26 propisuje da Unija priznaje i poštuje pravo osoba s invaliditetom da koriste mjere kojima se obezbjeđuje njihova nezavisnost, socijalna i profesionalna integracija i učešće u životu zajednice. Ova dva člana imaju snažnu simboličku i praktičnu vrijednost: osobe s invaliditetom nijesu prepoznate samo kao grupa kojoj treba zaštita, nego kao građani čija samostalnost, rad i učešće predstavljaju pravni cilj evropskog poretka.

- **Drugi temelj su Ugovori Evropske unije.**

Član 10 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije obavezuje EU da se u definisanju i sprovođenju svojih politika bori protiv diskriminacije po osnovu invaliditeta, dok član 19 daje pravni osnov za donošenje mjera protiv takve diskriminacije. Ovaj ugovorni temelj je važan zato što pokazuje da pitanja invaliditeta ne pripadaju samo jednoj sektorskoj politici, već da moraju prožimati čitavo zakonodavstvo i djelovanje Unije.

- **Treći ključni temelj je Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom.**

Evropska unija je ratifikovala Konvenciju kroz Odluku 2010/48/EZ, a ona je u EU stupila na snagu 21. januara 2011. godine. To je istorijski značajno, jer je EU kao regionalna integracija postala stranka jednog sveobuhvatnog ugovora o ljudskim pravima. Posljedica toga je da su institucije EU, ali i države članice kada sprovode pravo EU, dužne da djeluju u skladu sa standardima Konvencije. To uključuje obaveze u oblasti pristupačnosti, jednakosti pred zakonom, obrazovan-

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

ja, rada, samostalnog života, participacije i prikupljanja podataka.

- **Na političkom nivou, centralni dokument danas je Strategija za prava osoba s invaliditetom 2021–2030.**

Strategija polazi od ocjene da osobe s invaliditetom i dalje nailaze na brojne prepreke u EU i postavlja niz prioriteta: pristupačnost, pravo na samostalan život, jednaku participaciju, kvalitetna radna mjesta, borbu protiv diskriminacije, pristup pravdi, socijalnu zaštitu i ulogu EU kao globalnog promotera prava osoba s invaliditetom. Strategija nije samo deklarativna. Ona je otvorila put nizu zakonodavnih i političkih mjera, od primjene Evropskog akta o pristupačnosti do usvajanja evropske parking kartice za osobe s invaliditetom.

Kada je riječ o konkretnim pravnim aktima, za svakodnevni život posebno su važne tri oblasti.

- Prva je zapošljavanje. Direktiva 2000/78/EZ – Opšti okvir za ravnopravan tretman u zapošljavanju i profesiji, uspostavlja opšti okvir za jednako postupanje u zapošljavanju i zanimanju i izričito propisuje obavezu razumnih adaptacija za osobe s invaliditetom, osim ako bi to za poslodavca predstavljalo nesrazmjerno opterećenje. U praksi to može značiti prilagođavanje radnog mjesta, rasporeda, radnih zadataka, opreme, softvera ili organizacije rada. Za osobe s invaliditetom ovo je jedna od najvažnijih evropskih garancija, jer pokazuje da formalna zabrana diskriminacije nije dovoljna bez konkretnih prilagođavanja.

- Druga oblast je digitalna i tržišna pristupačnost. Direktiva (EU) 2016/2102 – o pristupačnosti internetskih stranica i mobilnih aplikacija tijela javnog sektora, propisuje da internet stranice i mobilne aplikacije organa javnog sektora moraju biti pristupačne, u skladu sa principima da sadržaj bude opažljiv, operabilan, razumljiv i robustan.[8] To je posebno važno za osobe oštećenog vida, jer javne usluge sve više prelaze na digitalne kanale: elektronske prijave, registri, obrazovanje, zdravstvo, porezi, konkursi i lokalne usluge. Ako javni portal nije kompatibilan sa čitačem ekrana, građanin je faktički isključen.

- Treća oblast je Evropski akt o pristupačnosti, odnosno Direktiva (EU) 2019/882. Ovaj akt harmonizuje zahtjeve pristupačnosti za ključne proizvode i usluge, uključujući računare, telefone, e-knjige, e-trgovinu, potrošačko bankarstvo, elektronske komunikacije, određene samouslužne terminale i pristup audiovizuelnim medijskim uslugama. Države članice su morale da primjenjuju mjere od 28. juna 2025. godine, uz određene prelazne izuzetke. Značaj ovog akta je ogroman: pristupačnost više nije samo pitanje dobre volje pojedine institucije, nego jedinstvenog tržišnog

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

standarda za širok raspon proizvoda i usluga.

Posebno ohrabrujući korak predstavlja usvajanje Direktive (EU) 2024/2841 o evropskoj kartici za osobe s invaliditetom i parking kartici za osobe s invaliditetom. Njihova svrha je da tokom kratkog boravka u drugim državama članicama omogući međusobno priznavanje statusa invaliditeta radi korišćenja posebnih uslova i povlašćenog tretmana, kao prava na parking. Države članice imaju dvije i po godine da prilagode zakonodavstvo i tri i po godine da počnu sa primjenom. Za građane to znači jednostavnije kretanje, veću pravnu sigurnost i manje administrativnih prepreka pri putovanju unutar EU.

Pored propisa, važna su i tijela koja štite prava.

Evropska komisija predlaže zakonodavstvo, prati primjenu i može pokrenuti postupke zbog povrede prava EU.

Evropski parlament vrši politički pritisak, usvaja rezolucije i daje glas interesima građana.

Sud pravde Evropske unije obezbjeđuje tumačenje evropskog prava i kroz presude razvija standarde, posebno u oblasti jednakog tretmana i razumnih adaptacija.

Evropski ombudsman može postupati po pritužbama na nepravilnosti u radu institucija EU.

Agencija EU za osnovna prava proizvodi analize i podatke koji pomažu oblikovanju politika.

Na nacionalnom nivou, države članice imaju sudove, inspekcije, tijela za jednakost i ombudsmane. Sistem je, dakle, višeslojan: prava se štite i na evropskom i na nacionalnom nivou. U praksi to se vidi kroz nekoliko primjera. Zahvaljujući razvoju standarda digitalne pristupačnosti, javni portali u državama članicama sve češće imaju objavljene izjave o pristupačnosti, mehanizme prijave nepristupačnog sadržaja i obavezu poboljšanja. Evropski akt o pristupačnosti povećava vjerovatnoću da će bankarski interfejsi, internet prodavnice, uređaji i e-knjige biti pristupačni i osobama koje koriste asistivne tehnologije. Direktiva o jednakom tretmanu u zapošljavanju stvara osnov da se osporavaju prakse poslodavaca koji odbijaju razumne adaptacije. Evropska kartica za osobe s invaliditetom će, kada se u potpunosti primijeni, olakšati kretanje i pristup određenim pogodnostima tokom boravka u drugim državama članicama.

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

Zašto se u naslovu ovog poglavlja govori o „temelju prava i sigurnosti“?

Zato što je za osobu s invaliditetom pravna sigurnost jednako važna kao i samo pravo. Nije dovoljno da neko kaže da podržava inkluziju; važno je da postoji jasan propis, nadležna institucija, kontrolni mehanizam i mogućnost pritužbe. Evropski okvir upravo to donosi: standarde koji su poznati, uporedivi i sve teže ih je ignorisati bez posljedica. Za Crnu Goru je to posebno važno, jer približavanje EU standardima ne znači samo formalno usklađivanje, nego stvaranje predvidljivijeg i odgovornijeg sistema zaštite.

Ipak, pošteno je reći da ni u EU stanje nije svuda jednako dobro. Razlike među državama članicama postoje, a praksa često kasni za zakonom. Zato evropske integracije ne treba romantizovati. Njihova vrijednost je u tome što pružaju bolji normativni i institucionalni alat za borbu za prava. Za osobe s invaliditetom to znači da se zahtjevi mogu zasnivati na jačim argumentima: ne samo na domaćoj politici, nego i na evropskim obavezama, rokovima, standardima i sudskoj praksi. Upravo u toj kombinaciji prava, institucija i mogućnosti kontrole leži posebna snaga evropskog okvira.

Ključna poruka: Snaga evropskog okvira je u kombinaciji prava, institucija, rokova, tržišnih standarda i mehanizama nadzora.

4. Evropske integracije u svakodnevnom životu osoba s invaliditetom

Kada se evropske integracije posmatraju iz ugla svakodnevnog života, postaje mnogo lakše razumjeti zašto su one važne za osobe s invaliditetom. Političke formulacije poput „usklađivanja sa pravnom tekovinom“ često zvuče udaljeno, ali se u praksi prevode na vrlo konkretna pitanja: da li se do usluge dolazi lako ili teško; da li se informacija može pročitati ili preslušati; da li se radno mjesto može prilagoditi; da li je putovanje predvidljivo; da li se dijete može školovati uz podršku; da li građanin može samostalno podnijeti zahtjev ili glasati. U ovom poglavlju zato su benefiti evropskog procesa prikazani kroz oblasti svakodnevnog života, a ne samo kroz pravne pojmove.

- Pristup informacijama

Za osobu oštećenog vida pristup informaciji nije luksuz, nego osnovni predušlov samostalnosti. Ako su obavještenja na sajtu ministarstva nepristupačna, ako uputstvo za javnu uslugu nije moguće otvoriti čitačem ekrana, ako elektronski formular nije pravilno označen, građanin oštećenog vida je prisiljen da zavisi od tuđe pomoći. Evropski standardi digitalne pristupačnosti upravo tu prave razliku: oni traže da javni digitalni sadržaj bude tehnički i sadržinski prilagođen različitim korisnicima. Za Crnu Goru to znači da svaka nova e-usluga mora od početka biti testirana i projektovana za sve, a ne naknadno popravljana.

- Pristup robi i uslugama na tržištu

Evropski akt o pristupačnosti utiče na širok spektar svakodnevnih situacija: kupovinu putem interneta, korišćenje mobilnog telefona ili računara, čitanje e-knjiga, pristup bankarskim uslugama, korišćenje bankomata ili terminala, pozivanje hitne službe i praćenje medijskih sadržaja. To je veliki pomak, jer pristupačnost više nije samo stvar javnih ustanova, već i privatnog sektora koji pruža usluge potrošačima. Osoba s invaliditetom nije samo korisnik socijalnih mjera; ona je i potrošač, klijent, korisnik banke, putnik i kupac. Evropski okvir to jasno prepoznaje.

- Zapošljavanje

Mnoge osobe s invaliditetom u Crnoj Gori i dalje nailaze na prepreke pri zapošl-

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

javanju: od predrasuda poslodavaca, preko nedostatka prilagođavanja, do slabe dostupnosti obuka i podrške. Evropski pristup ovdje insistira na jednakom tretmanu, razumnim adaptacijama i uklanjanju barijera koje osobe s invaliditetom sprečavaju da uđu, ostanu i napreduju na tržištu rada. U praktičnom smislu, to može značiti sadržaj kompatibilan sa čitačem ekrana, uvećan prikaz, fleksibilniju organizaciju rada, prilagođenu obuku, promjenu rasporeda zadataka ili druga rješenja koja omogućavaju da osoba obavlja posao na ravnopravnoj osnovi. Kada Crna Gora dalje usklađuje praksu sa EU standardima, raste i očekivanje da poslodavci razumne adaptacije ne doživljavaju kao uslugu, nego kao obavezu.

- **Obrazovanje**

Evropski i međunarodni standardi sve snažnije podržavaju inkluzivno obrazovanje i dostupnost nastavnih sadržaja. Za učenika ili studenta s invaliditetom to znači mnogo više od fizičkog ulaska u zgradu škole. To znači dostupne udžbenike, digitalne platforme koje ne isključuju korisnike asistivnih tehnologija, organizaciju ispita i vježbi koja ne diskriminiše, nastavnički kadar koji razumije potrebe učenika i sistem koji reaguje na vrijeme. Evropske integracije ovdje pomažu, jer postavljaju viši standard i za same obrazovne institucije i za digitalne alate koji se u njima koriste.

- **Mobilnost i putovanje**

Za osobe s invaliditetom kretanje ne znači samo prelazak granice, nego i pitanje pristupa informacijama o putu, korišćenja transportnih usluga, rezervacija, posebne podrške i priznavanja određenih prava. Evropska kartica za osobe s invaliditetom i parking kartica razvijene su upravo sa ciljem da kratki boravci u drugim državama članicama budu jednostavniji i predvidljiviji. U budućnosti to može značiti da će crnogorski građani, kao građani EU, lakše koristiti određene pogodnosti tokom putovanja. Ali i prije članstva važno je da se u domaćim politikama transporta, turizma i javnog prostora pristupačnost postavi kao standard.

- **Samostalan život i usluge podrške u zajednici**

Evropska strategija za prava osoba s invaliditetom jasno naglašava prelazak sa segregacije ka inkluziji, odnosno sa institucionalnog okvira ka podršci u zajednici. U svakodnevnom životu to znači da se osoba ne posmatra kao korisnik kojeg treba smjestiti u sistem, već kao građanin koji uz odgovarajuću podršku može živjeti, učiti, raditi i odlučivati u svojoj zajednici. Za osobe oštećenog vida to može uključivati dostupne informacije, obuku za korišćenje asistivnih tehnologija,

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

lokalne servise podrške, mobilnost i povezivanje sa obrazovnim i radnim mogućnostima.

- Političko i javno učešće

Evropske vrijednosti nijesu potpune ako osoba s invaliditetom formalno ima pravo glasa, a praktično ne može da pristupi informacijama o izborima, biračkom mjestu ili javnoj raspravi. Učešće u javnom životu podrazumijeva da informacije budu pristupačne, da prostori budu dostupni, da se javne rasprave organizuju tako da svi mogu ravnopravno učestvovati i da organizacije osoba s invaliditetom imaju stvaran uticaj, a ne samo simbolično prisustvo. Demokratski kvalitet evropskog puta mjeri se upravo time koliko su ranjive i često isključene grupe prisutne u donošenju odluka.

- Zaštita od diskriminacije u svakodnevnim situacijama

Diskriminacija ne nastupa samo u velikim sporovima. Ona se može dogoditi kada službenik odbije da dokument učini dostupnim u pristupačnom formatu, kada poslodavac unaprijed pretpostavi da osoba nešto „neće moći“, kada pružalac usluge ne obezbijedi minimalno prilagođavanje ili kada digitalni kanal potpuno zanemari korisnike asistivnih tehnologija. Evropski okvir je važan zato što takve situacije prepoznaje kao pravna pitanja, a ne kao obične neprijatnosti. To mijenja i položaj građanina s invaliditetom: umjesto da moli za razumijevanje, on može da pozove na pravo.

- Javna svijest i dostojanstvo

Evropski pristup invaliditetu ne svodi se samo na infrastrukturu i propise; on utiče i na javni diskurs. Kada institucije, mediji i škole prihvate jezik ljudskih prava, onda se mijenja i slika o tome ko je osoba s invaliditetom. Više se ne naglašava nemoć, nego ravnopravnost; manje se govori o sažaljenju, a više o pristupačnosti i autonomiji. Takva promjena nije spora i nevidljiva: ona utiče na to kako se djeca obrazuju, kako mediji izvještavaju, kako poslodavci razmišljaju i kako sama osoba s invaliditetom vidi svoje mjesto u zajednici.

- Sigurnost planiranja života

Kada građanin zna da postoji jasan standard pristupačnosti, da su digitalni servisi uređeni, da se može pozvati na razumne adaptacije, da postoji ombudsman, sud ili drugo tijelo za zaštitu, tada mu život postaje predvidljiviji. Pravna sigurnost za osobe s invaliditetom znači mogućnost da planiraju školovanje, karijeru, puto-

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

vanje, roditeljstvo, preduzetništvo ili društveni angažman bez stalne bojazni da će ih osnovne barijere zaustaviti na svakom koraku.

Upravo zato benefiti evropskih integracija treba da budu saopšteni jednostavno. Za osobu s invaliditetom oni znače: pristupačniji telefon i sajt, lakši pristup banci i internet kupovini, veće šanse za rad uz prilagođavanje, dostupnije obrazovanje, jasniju pravnu zaštitu, bolju pokrivenost lokalnim uslugama, više mogućnosti za kretanje i veći uticaj na javne politike. Nijedna od ovih stvari nije mala. Sve zajedno čine razliku između formalnog prava i stvarne ravnopravnosti.

U crnogorskim okolnostima to je posebno važno zbog činjenice da značajan dio stanovništva ima određene smetnje ili prepreke u svakodnevnom funkcionisanju, što je MONSTAT potvrdio i kroz popisne podatke iz 20240 godine. To znači da pristupačnost nije marginalizovana tema, već razvojni prioritet. Društvo koje projektuje usluge za različite korisnike postaje efikasnije, modernije i humanije za sve građane. Evropski proces zato treba posmatrati i kao proces poboljšanja ukupnog kvaliteta javnih usluga, a ne samo kao ispunjavanje međunarodnih obaveza.

Na kraju, svakodnevni život je najbolji test uspješnosti svih reformi. Ako osoba oštećenog vida može samostalno koristiti lokalni portal, otvoriti račun, platiti uslugu, pristupiti nastavi, konkurisati za posao, dobiti informaciju u odgovarajućem formatu i bez prepreke učestvovati u javnoj raspravi, onda evropske integracije imaju smisla. Ako to ne može, onda posao nije završen bez obzira na broj usvojenih dokumenata.

Ključna poruka: Pravi smisao evropskih standarda vidi se tek onda kada osoba može samostalno koristiti uslugu, informaciju ili radno mjesto.

5. Zakonske norme, pravni okvir i mehanizmi zaštite – EU i Crna Gora u poređenju

Crna Gora već posjeduje značajan normativni okvir za zaštitu prava osoba s invaliditetom. Ustav Crne Gore zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminaciju po bilo kom osnovu i dopušta posebne mjere radi ostvarivanja ravnopravnosti lica koja su u nejednakom položaju. Pored ustavne osnove, važan je Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, koji uređuje zabranu i zaštitu od diskriminacije, promociju jednakosti i prepoznaje invaliditet kroz definiciju usklađenu sa savremenim pristupom. Važan segment čini i Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, koji uspostavlja mjere podsticanja zapošljavanja i profesionalne rehabilitacije. Tu su i opšti antidiskriminacioni propisi, socijalna i dječja zaštita, obrazovni propisi, izborni zakonodavstvo, pravila o gradnji i pristupačnosti, kao i nadležnosti Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore.

Na prvi pogled, to znači da temelj postoji. Međutim, uporedni pogled prema Evropskoj uniji pokazuje da glavno pitanje nije samo da li norma postoji, nego koliko je operativna, koliko se dosljedno primjenjuje i koliko građanin može lako da je koristi. EU okvir ima nekoliko karakteristika koje mogu poslužiti kao orijentir Crnoj Gori.

Prva karakteristika je horizontalni pristup. U evropskom sistemu invaliditet se ne zatvara u jedno ministarstvo ili jednu socijalnu mjeru. On se pojavljuje u propisima o zapošljavanju, javnim nabavkama, digitalnim uslugama, potrošačkim pravima, transportu i fondovima. U Crnoj Gori se još uvijek često dešava da se pitanja osoba s invaliditetom tretiraju usko, kao resor socijalne politike. Posljedica je da pristupačnost digitalnih usluga, lokalnih procedura ili kulturnih sadržaja ostane „ničija“ obaveza ili da zavisi od entuzijazma pojedinaca. Evropski proces traži prelazak sa parcijalnog na međuresorni pristup.

Druga karakteristika je standardizacija obaveza. Primjer za to su Direktiva o pristupačnosti sajtova javnog sektora i Evropski akt o pristupačnosti. U Crnoj Gori digitalna transformacija napreduje, ali kvalitet pristupačnosti nije ujednačen. Neki portali i servisi su upotrebljiviji, drugi sadrže ozbiljne prepreke za korisnike čitača ekrana, povećanog prikaza, tastaturne navigacije ili jasne strukture sa-

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

držaja. Evropski standardi ovdje uvode mjerljivost: nije dovoljno reći da je nešto „na internetu“, već da mora biti stvarno dostupno svima.

Treća karakteristika je snažnija kultura sprovođenja. U EU se prava često povezuju sa monitoringom, rokovima, izjavama o pristupačnosti, mogućnošću prigovora, nadzorom tržišta i sudskom zaštitom. U Crnoj Gori zakonske norme ponekad ostaju na nivou načela, a građani nisu uvijek dovoljno informisani kome da se obrate, kako da pokrenu postupak i šta mogu realno očekivati. Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore ima važnu ulogu u zaštiti prava i postupanju po pritužbama građana, ali sistem bi bio djelotvorniji kada bi i ostali mehanizmi – inspekcije, upravni nadzor, lokalne službe, sudovi i regulatorna tijela – dosljednije i specijalizovanije reagovali.

Četvrta karakteristika odnosi se na učešće organizacija osoba s invaliditetom. Konvencija UN insistira na bliskom konsultovanju i aktivnom uključivanju osoba s invaliditetom preko njihovih reprezentativnih organizacija. U praksi Crne Gore to još nije dovoljno sistematizovano. Konsultacije se dešavaju, ali nijesu uvijek rane, sadržajne, dostupne ili obavezne u svim relevantnim procesima. Evropski pristup podrazumijeva da se organizacije ne uključuju tek kada je nacrt gotov, već od faze definisanja problema, preko izrade mjera, do praćenja sprovođenja.

Peto važno poređenje odnosi se na statistiku i podatke. Bez podataka nema ni dobrih politika. MONSTAT je u objavi povodom rezultata Popisa 2023 naveo da 8,54% stanovništva ima najmanje jednu smetnju ili prepreku u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, a da je 2,38% stanovništva prijavilo senzorni invaliditet. Prema istom izvoru (Popis 2023) 3,86% stanovništva Crne Gore ima smetnje/prepreke zbog oštećenja vida (to se odnosi na osobe koje imaju poteškoće pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti, bez obzira na korišćenje pomagala).

Ovi podaci su važni, jer podsjećaju da se ne radi o maloj i „usputnoj“ populaciji. Ipak, za kvalitetno planiranje potrebni su detaljniji, redovni i međusobno povezani podaci o pristupu obrazovanju, zapošljavanju, digitalnim uslugama, siromaštvu, lokalnim servisima podrške i iskustvima diskriminacije. EU sve snažnije insistira na politikama zasnovanim na dokazima, što je pravac koji i Crna Gora mora jačati.

Ako bismo ukratko uporedili EU i Crnu Goru po ključnim elementima, slika

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

bi izgledala ovako. U oblasti zabrane diskriminacije, Crna Gora ima zakonsku osnovu, ali je potrebno dosljednije sankcionisanje i veća pravna sigurnost za podnosiocima pritužbi. U oblasti rada i zapošljavanja, postoje posebne mjere i fondovski mehanizmi, ali su i dalje potrebni jači podsticaji za otvoreno tržište rada, kvalitetnije razumne adaptacije i kontrola da poslodavci ne ispunjavaju obaveze samo formalno. U oblasti pristupačnosti fizičkog i digitalnog okruženja, napredak postoji, ali je neujednačen i često spor. U oblasti samostalnog života i usluga u zajednici, izazovi su i dalje veliki, posebno na lokalnom nivou, gdje podrška nije svuda jednako razvijena. U oblasti političke participacije i javnih konsultacija, postoji prostor da učešće osoba s invaliditetom postane sistemski obaveza, a ne izuzetak.

Mehanizmi zaštite u Crnoj Gori obuhvataju više puteva.

- Prvi je obraćanje samoj instituciji ili organu koji je donio odluku ili propustio da postupi, sa zahtjevom za ispravku, prilagođavanje ili pristupačan format.
- Drugi je podnošenje pritužbe Zaštitniku ljudskih prava i sloboda.
- Treći je pokretanje sudskog ili upravnog postupka kada je to moguće i svrsishodno.
- Četvrti je obraćanje inspekcijama, regulatorima ili drugim nadzornim tijelima, zavisno od oblasti.
- Peti je javno zagovaranje preko organizacija civilnog društva i medija.

U idealnom sistemu, građanin ne bi morao da prolazi kroz složene i višestruke procedure da bi dobio osnovno pravo. Upravo tu evropski standardi mogu pomoći: oni podstiču jasnije procedure, transparentnost i odgovornost.

Poređenje sa EU ne smije se svesti na puku kritiku domaćeg stanja. Ono treba da posluži kao mapa puta. Crna Gora ne kreće od nule. Ima ustavne garancije, posebne zakone, aktivan civilni sektor, instituciju ombudsmana, statističke podatke i politički cilj pristupanja EU.

Ono što nedostaje jeste snažnija veza između propisa i svakodnevnog iskustva osobe s invaliditetom. Građanin ne mjeri kvalitet sistema po broju strategija, već po tome da li može samostalno da pristupi školi, usluzi, radnom mjestu, biračkom mjestu, sajtu ili kulturnom događaju. Upravo zato je evropski proces koristan kao mehanizam poređenja i pritiska. Kada se otvori pitanje digitalne pristupačnosti, može se pozvati na evropske direktive i standarde. Kada se traži ozbiljnije uključivanje organizacija osoba s invaliditetom u kreiranje politika, može se pozvati na Konvenciju UN i Strategiju EU 2021–2030. Kada se plan-

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

iraju javni servisi i lokalni programi, može se tražiti da pristupačnost ne bude naknadni dodatak, nego osnovni kriterijum planiranja.

Najkraće rečeno, razlika između EU standarda i crnogorske prakse danas nije toliko u tome da Crna Gora nema nikakva pravila, već u tome što evropski okvir postavlja viši prag dosljednosti, mjerljivosti i sprovođenja. To je dobra vijest, jer pokazuje da evropske integracije mogu biti snažan alat za pretvaranje postojećih garancija u opipljiva prava.

Ključna poruka: Crna Gora već ima važan pravni temelj, ali evropski proces traži više dosljednosti, mjerljivosti i kontrole sprovođenja.

6. Primjeri evropske prakse i pouke za Crnu Goru

Korisno je pogledati i nekoliko tipova dobre evropske prakse, ne da bismo idealizovali druge zemlje, već da bismo razumjeli kako standardi funkcionišu kada se dosljedno primijene. U mnogim državama članicama napredak nije došao preko noći. Nastao je kombinacijom zakonodavstva, pritiska organizacija osoba s invaliditetom, javnih ulaganja i promjene u načinu rada institucija. Upravo ta kombinacija je najvažnija lekcija za Crnu Goru.

- Jedan od najboljih primjera odnosi se na digitalnu pristupačnost javnog sektora. Nakon donošenja Direktive (EU) 2016/2102, države članice morale su da razviju standarde praćenja, izjave o pristupačnosti i mehanizme za prijavu problema. U praksi to je značilo da javne ustanove više nijesu mogle ignoristički pristupati pristupačnosti svojih sajtova i aplikacija. Iako kvalitet varira, uspostavljen je novi standard odgovornosti: korisnik sada može jasnije vidjeti ko je nadležan, koji standard važi i kako prijaviti nepristupačan sadržaj. *Lekcija za Crnu Goru je jasna: pristupačnost mora biti mjerena, objavljena i popravljana, a ne samo deklarirana.*

- Drugi primjer je tržišna pristupačnost. Evropski akt o pristupačnosti nametnuo je jedinstvenije zahtjeve za proizvode i usluge koji su ranije bili vrlo nejednako uređeni u različitim državama članicama. Za kompanije to stvara veći podsticaj da proizvode i usluge od početka projektuju za širi krug korisnika, jer se radi o tržišnom standardu, a ne o izdvojenom lokalnom zahtjevu. Za korisnike to znači više samostalnosti. *Pouka za Crnu Goru glasi: kada javna politika pristupačnost veže za tržište, potrošačka prava i javne nabavke, promjena postaje sistemski i mnogo brža.*

- Treći primjer odnosi se na slobodu kretanja. Usvajanje evropske kartice za osobe s invaliditetom i parking kartice za osobe s invaliditetom pokazuje kako EU pokušava da građanima sa invaliditetom olakša kretanje unutar zajedničkog prostora. Važno je primijetiti da je cilj ovih instrumenata vrlo praktičan: manje administrativnih dokaza, više uzajamnog priznavanja i veća pravna izvjesnost tokom putovanja. *Naravoučenije za Crnu Goru nije samo da preuzme budući sistem kada postane članica, nego i da već sada razvija unutrašnju praksu jednostavnijeg dokazivanja prava i boljeg informisanja korisnika.*

- Naredni primjer tiče se rada i razumnih adaptacija. Sud pravde Evropske unije kroz praksu u vezi sa Direktivom o opštem okviru za ravnopravan tretman

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

u zapošljavanju i profesiji razvio je tumačenja koja naglašavaju da razumne adaptacije nije dekorativna odredba, već stvarna obaveza poslodavca. Sudska praksa je pokazala da prilagođavanje može obuhvatiti i organizacione mjere, poput prilagođenog radnog vremena, raspodjele zadataka ili druge praktične korake, a ne samo kupovinu opreme. *Poruka za Crnu Goru je da obuka poslodavaca mora biti vrlo konkretna: potrebno je pokazati šta prilagođavanje znači u stvarnim radnim situacijama.*

- Sljedeći primjer odnosi se na javni diskurs i planiranje politika. U državama članicama u kojima su organizacije osoba s invaliditetom snažno uključene u izradu strategija i zakona, kvalitet mjera je bolji i veća je vjerovatnoća da će odgovarati stvarnim potrebama korisnika. To je u skladu i sa obavezom iz Konvencije UN da se osobe s invaliditetom blisko konsultuju i aktivno uključuju preko njihovih reprezentativnih organizacija. *Lekcija za Crnu Goru je da se konsultacije ne smiju svoditi na formalno slanje nacрта. Potrebno je graditi trajne kanale saradnje, radne grupe, tematske forume i povratne mehanizme.*

- Naredni primjer je, recimo, prikupljanje podataka i javno izvještavanje. U evropskom prostoru sve je jači pritisak da se položaj osoba s invaliditetom prati kroz statistiku, monitoring i evaluaciju. Strategija EU 2021–2030 posebno naglašava potrebu za boljim podacima i indikatorima. Kada postoji pouzdan pregled stanja, lakše je planirati budžete, birati prioritete i provjeravati da li je neka mjera uspjela. *Pouka za Crnu Goru je da podatke ne treba posmatrati kao puko administrativno evidentiranje, nego kao osnovu odgovorne javne politike.*

- Sedmi primjer odnosi se na pristupačne medijske i informativne kampanje. U mnogim državama članicama se sve više vodi računa da kampanje javnog interesa budu dostupne kroz više formata – tekstualni, audio, video sa titlovima, razumljiv jezik, digitalni formati pogodni za asistivne tehnologije. To nije samo stvar inkluzije, već i efikasnosti javne komunikacije. *Lekcija za Crnu Goru je da svaka kampanja o evropskim integracijama, izborima, zdravlju ili javnim uslugama treba da polazi od principa višestruke dostupnosti.*

- I na kraju povezivanje pristupačnosti i javnih nabavki. Kada država u tenderima traži pristupačan softver, opremu, platforme ili građevinska rješenja, ona ne samo da ispunjava društvenu obavezu nego i utiče na tržište da se prilagođava. To je jedan od razloga zašto evropski standardi imaju širi efekat od pojedinačnih projekata. *Naravoučenje za Crnu Goru je da javni novac treba koristiti kao polugu promjene: ono što država kupuje i finansira mora biti pristupačno.*

Naravno, dobra praksa ne znači da problemi nestaju. Ni u EU nijesu sve prepreke uklonjene, niti su sve države članice jednako uspješne. Ali dobra praksa

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

pokazuje da se promjena dešava kada se spoje četiri elementa: jasan propis, budžet, nadzor i učešće korisnika. Ako jedan od tih elemenata izostane, napredak je spor ili površan. Ako su prisutna sva četiri, standardi počinju da se osjećaju u svakodnevnom životu.

Za Crnu Goru to je možda i najvažnija poruka ovog poglavlja. Evropske integracije nijesu samo proces prepisivanja propisa, nego učenja iz iskustava koja već postoje. Država ne mora sama izmišljati sve odgovore. Ona može preuzimati provjerena rješenja, prilagođavati ih svom kontekstu i izbjeći mnoge greške kroz dijalog sa partnerima iz EU, civilnim sektorom i samim korisnicima. To je posebna prednost evropskog procesa: pristup ne samo pravilima, nego i znanju, praksama i mrežama saradnje.

Zbog toga treba razvijati kulturu „učenja kroz primjere“. Kada se planira lokalni portal, treba pogledati kako su pitanja pristupačnosti riješena u dobrim evropskim praksama. Kada se razvija podrška zapošljavanju, treba proučiti modele koji kombinuju obuku, asistivnu tehnologiju i mentorsku podršku. Kada se razmišlja o javnim kampanjama, treba koristiti iskustva koja su dokazala da više formata donosi veći doseg i veći kvalitet informisanja.

Dobra praksa, dakle, nije ukras u dokumentu. Ona je dokaz da su promjene moguće. A za osobe s invaliditetom ta poruka ima posebno značenje: prepreke nijesu prirodno stanje stvari, već rezultat načina na koji su sistemi uređeni. Ako su drugi sistemi uspjeli da budu pristupačniji, može i Crna Gora – uz dovoljno političke volje, stručnosti, partnerstva i upornosti.

Ključna poruka: Dobra praksa pokazuje da su propis, budžet, nadzor i učešće korisnika četiri neophodna uslova stvarne promjene.

7. Šta nas očekuje kada Crna Gora postane članica EU – mogućnosti, izazovi i obaveze

Pitanje „šta nas očekuje kada Crna Gora postane članica EU“ često se postavlja ili sa pretjeranim očekivanjima ili sa nepotrebnom skepsom. Istina je negdje između: članstvo samo po sebi neće automatski ukloniti prepreke, ali će otvoriti novi kvalitet mogućnosti, obaveza i instrumenta zaštite. Za osobe s invaliditetom to može značiti više pristupačnih usluga, jače standarde na tržištu, lakše kretanje unutar EU, više prilika za obrazovanje i rad, te snažnije oslanjanje na evropske mehanizme kada domaća praksa kasni.

- Prva velika mogućnost odnosi se na slobodnije kretanje i pravnu predvidljivost. Članstvo u EU znači da građani Crne Gore postaju građani Unije, sa pravima koja iz toga proističu u okviru evropskog pravnog poretka. Za osobe s invaliditetom posebno je važan razvoj evropske kartice za osobe s invaliditetom i parking kartice za osobe s invaliditetom, jer te mjere jačaju uzajamno priznavanje statusa invaliditeta tokom kratkog boravka u drugim državama članicama. To ne znači da će sva nacionalna prava automatski biti ista u svakoj zemlji, ali znači manje administrativnih prepreka i veću mogućnost korišćenja određenih pogodnosti, usluga i prava na parking tokom putovanja.

- Druga mogućnost odnosi se na pristupačnost proizvoda i usluga. Kako se Evropski akt o pristupačnosti već primjenjuje u državama članicama od 28. juna 2025, buduće članstvo Crne Gore podrazumijeva još snažnije usklađivanje tržišta sa tim pravilima. To je važno, jer se pristupačnost tada ugrađuje u proizvode i usluge koje građani koriste svakodnevno: bankomate, terminale, telefone, softver, internet prodavnice, elektronske komunikacije, e-knjige i slično. Za osobu oštećenog vida to može značiti da kupovina, bankarske usluge ili korišćenje digitalnih sadržaja postaju samostalnij i sigurniji.

- Još jedna mogućnost je pristup fondovima, programima i mrežama. Države članice imaju širi pristup evropskim strukturnim i investicionim fondovima, socijalnim fondovima, obrazovnim i istraživačkim programima, projektima mobilnosti i saradnje. Naravno, pristup novcu nije sam po sebi rješenje; ključ je u tome kako se sredstva planiraju i troše. Ali članstvo može značajno povećati kapacitete države, lokalnih zajednica i organizacija civilnog društva da razvijaju pristupačne servise, obuke, inovacije, asistivne tehnologije, inkluzivne obrazovne programe i usluge podrške u

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

zajednici. Iskustva država članica pokazuju da evropski fondovi mogu biti snažan oslonac za deinstitucionalizaciju, razvoj lokalnih usluga, digitalnu pristupačnost i jačanje zapošljivosti – pod uslovom da se planiraju sa učešćem samih osoba s invaliditetom.

- Sljedeća mogućnost odnosi se na rad i obrazovanje. Kretanje ljudi, ideja i usluga unutar EU otvara više prilika za studiranje, stručno usavršavanje, razmjenu i zapošljavanje. Međutim, za osobe s invaliditetom prava nijesu stvarna ako ne postoje prilagođavanja. Članstvo zato istovremeno donosi i pritisak da obrazovne ustanove, poslodavci, javne službe i pružaoci usluga ozbiljnije shvate pristupačnost, podršku i razumne adaptacije. Drugim riječima, mogućnost nije samo „više tržišta“, nego i jači standard da osoba može ravnopravno učestvovati na tom tržištu.

- Na kraju, mogućnost može biti i jačanje kulture odgovornosti. Kada država postane članica, neprestaje potreba za reformama – naprotiv. Primjena prava EU postaje svakodnevna obaveza. To znači više izvještavanja, nadzora, standarda i potencijalnih posljedica za neusklađenost. Za građane je to važno zato što se prostor za pozivanje na obaveze širi. Organizacije osoba s invaliditetom dobijaju snažniji zagovarački alat: mogu se pozivati ne samo na domaće zakone, nego i na konkretne evropske propise, rokove i obaveze primjene.

Ali uz mogućnosti dolaze i izazovi.

- Prvi izazov je implementacija. Crna Gora će kao članica morati da obezbijedi da propisi funkcionišu u praksi: da inspekcije znaju šta kontrolišu, da javne nabavke uključuju pristupačnost, da lokalne samouprave planiraju budžete za prilagođavanja, da zaposleni u institucijama razumiju obavezu razumnih adaptacija, da škole i fakulteti razvijaju podršku, a da digitalni servisi budu stvarno testirani sa korisnicima i asistivnim tehnologijama. Bez toga, evropski standardi ostaju mrtvo slovo na papiru.

- Drugi izazov je regionalna nejednakost unutar same države. Čak i kada pravila budu dobra, razlika između glavnog grada i manjih opština može ostati velika. Zato pristupanje EU mora biti praćeno politikama koje vode računa o teritorijalnoj ravnopravnosti. Ako je pristupačna usluga dostupna samo u Podgorici, a ne i u drugim opštinama, tada dio građana i dalje ostaje isključen. Evropske integracije treba koristiti upravo za smanjenje takvih razlika, kroz lokalne akcione planove, obuke i ulaganja.

- Naredni izazov je rizik formalizma. U praksi ponekad postoji iskušenje da se usklade propisi, napišu strategije i usvoje standardi, a da se suštinska promjena odloži. To je posebno opasno u oblasti invaliditeta, gdje se napredak ponekad

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

mjeri brojem događaja i dokumenata, umjesto stvarnom samostalnošću korisnika. Zato će i nakon članstva biti važno stalno postavljati jednostavna pitanja: da li građanin može bez prepreke koristiti uslugu; da li može dobiti informaciju u pristupačnom formatu; da li postoji podrška na lokalnom nivou; da li može efikasno ostvariti pravnu zaštitu.

- Još jedan izazov odnosi se na obavezu učešća. Evropski standardi traže da osobe s invaliditetom budu uključene u procese odlučivanja, ali to se mora organizovati. Javne rasprave treba da budu pristupačne, nacrti dostupni u prilagođenim formatima, konsultacije pravovremene, a reprezentativne organizacije uvažene kao partneri. Članstvo će povećati broj politika i propisa koji se donose u evropskom kontekstu, pa će i potreba za aktivnim učešćem zajednice biti veća. To je izazov i za institucije i za organizacije civilnog društva: potrebni su znanje, kapaciteti i kontinuitet.

- Veliki izazov je i promjena društvenih stavova. Pravo može obavezati institucije, ali ne može preko noći izbrisati predrasude. I dalje će biti potrebno raditi na javnoj svijesti, jeziku medija, razumijevanju invaliditeta u obrazovnom sistemu, etičkom izvještavanju i afirmisanju pozitivnih primjera učešća osoba s invaliditetom u javnom životu. Evropske integracije pomažu, jer donose zajednički jezik prava i ravnopravnosti, ali društvena promjena traži i lokalni rad, obrazovanje i vidljivost.

Šta će onda biti obaveze države? Prije svega, da pravovremeno i potpuno prenese i primijeni evropske propise. Zatim, da razvije djelotvorne mehanizme nadzora i pritužbi. Dalje, da obezbijedi obuku službenika, nastavnika, zdravstvenih radnika, pravosuđa, lokalnih uprava i pružalaca usluga. Potom, da planira budžete za pristupačnost, a ne da je tretira kao vanredni trošak. I konačno, da redovno uključuje osobe s invaliditetom i njihove organizacije u planiranje, sprovođenje i evaluaciju politika.

A koje će biti obaveze zajednice i samih organizacija? Da prate reforme, prepoznaju prilike, učestvuju u javnim raspravama, koriste mehanizme zaštite i grade partnerstva sa medijima, školama, poslodavcima i lokalnim samoupravama. Članstvo nije trenutak kada borba prestaje; to je trenutak kada se otvaraju snažniji alati za borbu. Ko ih bude znao koristiti, moći će da zahtijeva više.

Za Crnu Goru je posebno relevantno da je evropski put ubrzan u posljednjem periodu. Prema Evropskoj komisiji, Crna Gora je otvorila sva 33 pregovaračka poglavlja, a do marta 2026. privremeno je zatvorila 14 poglavlja; Komisija je u paketu proširenja za 2025. ocijenila da je zemlja ostvarila značajan napredak i da zadržava cilj da pregovore zatvori do kraja 2026. godine. To znači da pitanja pra-

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

va osoba s invaliditetom nijesu nešto što može čekati „poslije članstva“. Naprotiv, sada je vrijeme da se insistira da pristupačnost, nediskriminacija i učešće budu ugrađeni u završne faze reformi.

Zaključak ovog poglavlja je jednostavan: članstvo u EU za osobe s invaliditetom neće biti čarobni prekidač, ali može biti snažan akcelerator promjena. Donijeće više pravila, više mogućnosti, više standarda i više odgovornosti. Da bi koristi bile stvarne, potrebno je da država, institucije, lokalne zajednice i organizacije osoba s invaliditetom budu spremni da evropski okvir pretvore u svakodnevnu praksu.

Ključna poruka: Članstvo pojačava alate za zaštitu prava, ali i očekivanje da se standardi zaista primjenjuju u svakoj opštini i svakoj službi.

8. Preporuke za donosiocima odluka, institucije i zajednicu

Preporuke u ovom priručniku nijesu zamišljene kao formalni dodatak, nego kao operativna agenda za naredni period. One su upućene donosiocima odluka, institucijama, lokalnim samoupravama, medijima, organizacijama osoba s invaliditetom i široj zajednici. Njihov smisao je da evropske integracije u oblasti invaliditeta ne ostanu na nivou opštih obećanja, već da se pretvore u jasne zadatke, odgovorne aktere i mjerljive rezultate.

Preporuke za Vladu i resorna ministarstva: Potrebno je da se invaliditet tretira kao horizontalno pitanje u svim politikama povezanim sa evropskim integracijama. To znači da svako ministarstvo, a ne samo ono zaduženo za socijalno staranje mora imati jasne obaveze kada je riječ o pristupačnosti, učešću i zaštiti od diskriminacije. Ministarstva koja vode digitalnu transformaciju, saobraćaj, obrazovanje, zdravstvo, rad, javnu upravu, kulturu i regionalni razvoj treba da u svojim strategijama i budžetima imaju konkretne mjere za osobe s invaliditetom. Preporuka je i da se svi nacrti zakona i strategija koji proizlaze iz procesa pristupanja EU obavezno procjenjuju sa aspekta uticaja na osobe s invaliditetom.

Preporuka za državni nivo: jeste da se uspostavi snažniji sistem praćenja pristupačnosti javnih digitalnih usluga. U skladu sa evropskim standardima, javni portali i aplikacije treba da imaju redovne provjere pristupačnosti, javno dostupne izjave o pristupačnosti, jednostavne mehanizme za prijavu problema i rokove za ispravku. Ove obaveze ne treba posmatrati kao tehnički detalj, već kao pitanje jednakog pristupa upravi, obrazovanju, zdravstvu i socijalnim pravima.

Preporuka za zapošljavanje: Potrebno je unaprijediti primjenu pravila o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, uz snažniji naglasak na kvalitetna radna mjesta u otvorenom okruženju. To podrazumijeva obuke poslodavaca o razumnim adaptacijama, podsticanje korišćenja asistivnih tehnologija, individualizovanu podršku pri zapošljavanju i bolje povezivanje Zavoda apošljavanja sa organizacijama osoba s invaliditetom. Evropski standard ne traži samo kvantitet zaposlenih, već ravnopravne uslove rada i mogućnost napredovanja.

Preporuka za Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija, obrazovne ustanove i Univerzitet: Inkluzivno obrazovanje mora se posmatrati kao kontinuirani proces – od ranog obrazovanja do visokog obrazovanja i cjeloživotnog učenja. Potrebni su pristupačni nastavni materijali, digitalne platforme koje rade sa asistivnim tehnologijama, dostupna literatura, podrška studentima i obuke za nastavni

kadar. Evropske integracije u ovoj oblasti ne znače samo usklađivanje propisa, već stvaranje obrazovnog sistema u kojem osoba s invaliditetom nije „izuzetak koji se snalazi“, nego učenik ili student za koga je sistem planski pripremljen.

Preporuka za lokalne samouprave: Opštine treba da usvoje ili unaprijede lokalne akcione planove za prava osoba s invaliditetom koji će biti povezani sa evropskim procesom, a ne odvojeni od njega. To znači da lokalni planovi treba da obuhvate pristupačnost javnih površina i objekata, lokalne e-usluge, kulturne programe, sportske sadržaje, javni prevoz, usluge podrške u zajednici i redovne konsultacije sa lokalnim organizacijama osoba s invaliditetom. Bez lokalnog nivoa nema stvarne inkluzije, jer građani prava najčešće ostvaruju upravo u opštini u kojoj žive.

Preporuka za budžetiranje: Pristupačnost i inkluzija ne smiju biti „preostala stavka“ koja se finansira samo ako ostane novca. Neophodno je uvesti praksu da se u budžetima državnih i lokalnih organa planiraju sredstva za prilagođavanje prostora, informacija, digitalnih servisa, prevoza, opreme i individualne podrške. Evropski fondovi mogu pomoći, ali ne smiju postati izgovor da se nacionalna odgovornost odlaže.

Preporuka u odnosu na javne konsultacije i učešće: Sve konsultacije o zakonima, strategijama i programima povezanim sa EU integracijama treba da budu pristupačne po formatu, mjestu, vremenu i načinu učešća. Dokumenta treba da budu dostupna u prilagođenim digitalnim formatima; po potrebi u audio i uvećanom formatu; sastanci treba da budu organizovani u pristupačnim prostorima; a rokovi dovoljno dugi da omogućavaju smisleno učešće. Posebno je važno da organizacije osoba s invaliditetom budu uključene rano, prije nego što su ključne odluke već faktički donesene.

Preporuka za pravosuđe, inspekcije i nadzorna tijela: Potrebno je kontinuirano jačati specijalizovano znanje o diskriminaciji po osnovu invaliditeta, razumnom prilagođavanju, tj. adaptacijama i pristupačnosti. Građanin koji podnese pritužbu ne smije nailaziti na dodatno nerazumijevanje sistema. Zaštita mora biti brza, jasna i djelotvorna. Takođe je korisno razvijati javno dostupne smjernice i sažetke prakse kako bi građani i institucije bolje razumjeli standarde.

Preporuka namijenjena medijima: Potrebno je dosljedno napuštati senzacionalistički, sažaljivi ili heroizujući narativ o osobama s invaliditetom. Umjesto toga, mediji treba da koriste jezik ljudskih prava, da otvaraju pitanja pristupačnosti, zapošljavanja, obrazovanja i političkog učešća, te da omoguće veću prisutnost samih osoba s invaliditetom kao sagovornika, autora i komentatora. Informativne kampanje o EU integracijama treba planirati od početka u pristupačnim formati-

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

ma.

Preporuka za organizacije osoba s invaliditetom uključujući Savez slije-pih Crne Gore i njegove lokalne organizacije: Potrebno je nastaviti sa jačanjem kapaciteta za praćenje evropskih politika, analizu propisa, učešće u konsultaci-jama i javno zagovaranje. Pored toga, važno je razvijati međusobna partnerstva između organizacija različitih grupa osoba s invaliditetom, kako bi se zajednički nastupalo prema institucijama. Evropski proces je složen i zahtijeva stručnost; zato su obuke, razmjena iskustava i priprema jasnih zagovaračkih prioriteta od posebnog značaja.

Preporuka usmjerena na prikupljanja podataka: Potrebno je razvijati sistem podataka koji će omogućiti praćenje položaja osoba s invaliditetom u oblasti ma zapošljavanja, obrazovanja, siromaštva, digitalne pristupačnosti, političkog učešća i korišćenja usluga. Podaci treba da budu redovni, uporedivi i korisni za kreiranje politika, uz poštovanje privatnosti i dostojanstva građana. Bez podataka je teško procijeniti da li reforme daju rezultate.

Preporuka u oblasti javnih nabavki: Državni i lokalni organi treba da ko-riste javne nabavke kao alat za promovisanje pristupačnosti. Kada država kupuje softver, opremu, usluge prevoza, obrazovne platforme, informacione sisteme ili renovira prostor, pristupačnost mora biti sastavni dio tehničkih specifikacija. To je jedan od najdjelotvornijih načina da se evropski standardi pretvore u opipljive promjene.

Preporuka za razvoj usluga u zajednici i samostalan život: Evropske vrijed-nosti i Konvencija UN jasno pomjeraju fokus sa institucionalnog zbrinjavanja ka podršci u zajednici. Crna Gora treba da dodatno razvija personalizovane usluge koje omogućavaju osobama s invaliditetom da samostalno planiraju život, obra-zovanje, rad i društveno učešće. To uključuje podršku na lokalnom nivou, dos-tupne informacije, asistivne tehnologije i koordinaciju između socijalnih, zdravst-venih i obrazovnih službi.

Preporuka usmjerena na obilježavanje Dana Evrope i sličnih javnih kam-panja: Umjesto protokolarnih poruka, takvi događaji mogu postati platforma za predstavljanje konkretnih prava, evropskih standarda i primjera dobre prakse u oblasti invaliditeta. Kvizovi, audio sadržaji, forumi, video spotovi i društvene mreže imaju poseban potencijal da približe EU proces osobama koje tradicionalni institucionalni jezik često isključuje.

Konačno, petnaesta preporuka je opšteg karaktera: evropske integracije treba stalno prevoditi na jezik svakodnevnog života! Kada govorimo o po-glavlju, direktivi ili strategiji, uvijek treba objasniti šta to znači za korisnika: za stu-

denta koji koristi čitač ekrana, za osobu koja traži posao, za roditelja djeteta s invaliditetom, za stariju osobu oštećenog vida koja koristi javnu upravu, za putnika koji se kreće kroz Evropu. Tek tada evropski proces postaje stvarno inkluzivan.

Sve ove preporuke zajedno vode jednom cilju: da pristupanje EU bude iskorišćeno kao prilika za dubinsku promjenu, a ne samo formalno usklađivanje. Uspjeh se neće mjeriti brojem usvojenih dokumenata, nego time da li su osobe s invaliditetom u Crnoj Gori vidljivije, informisanije, samostalnije i ravnopravnije u svakodnevnom životu.

9. Dodatak: praktični pojmovnik i vodič za aktivno učešće

Mnogim građanima evropske integracije djeluju komplikovano, jer se javno koriste izrazi koji nijesu dio svakodnevnog govora. Zato je korisno na jednom mjestu objasniti nekoliko pojmova koji se često pojavljuju u razgovorima o EU, pravima osoba s invaliditetom i reformama u Crnoj Gori.

- Pregovaračko poglavlje je tematska oblast prava Evropske unije sa kojom država kandidatkinja treba da uskladi svoje zakonodavstvo i praksu. Kada čujete da je neko poglavlje otvoreno ili privremeno zatvoreno, to znači da se procjenjuje nivo usklađenosti i sprovođenja. Za osobe s invaliditetom posebno su važna poglavlja koja utiču na osnovna prava, socijalnu politiku, javne nabavke, digitalizaciju, obrazovanje, transport i zaštitu potrošača.

- Pravna tekovina Evropske unije, odnosno *acquis*, skup je pravila, standarda, sudske prakse i politika koje države članice primjenjuju. Za građane je najvažnije da razumiju da *acquis* nije samo zbir formalnih normi, nego okvir koji utiče na svakodnevne usluge: od tržišta rada i digitalnih servisa do obrazovanja i potrošačkih prava.

- Pristupačnost znači da proizvodi, usluge, informacije, komunikacije, zgrade, prevoz i digitalni sadržaji budu oblikovani tako da ih osobe s invaliditetom mogu koristiti ravnopravno sa drugima. Pristupačnost nije povlastica. Ona je preduslov za ostvarivanje drugih prava.

- Razumno prilagođavanje, odnosno razumna adaptacija, odnosi se na konk-

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

retno, individualno prilagođavanje u određenoj situaciji. Na primjer, to može biti dostavljanje materijala u pristupačnom formatu, prilagođavanje radnog vremena, omogućavanje drugačijeg načina polaganja ispita ili korišćenje odgovarajuće asistivne tehnologije. Važno je da se razumna adaptacija traži kada je potrebno i da se objasni na koji način uklanja prepreku.

- Univerzalni dizajn znači da se proizvodi, prostori i usluge od početka planiraju za što širi krug korisnika. On je efikasniji od naknadnog ispravljanja grešaka, jer smanjuje troškove i povećava kvalitet usluge za sve.

- Diskriminacija po osnovu invaliditeta postoji kada se osoba stavlja u nepovoljniji položaj zbog invaliditeta, kada se primjenjuje pravilo koje naizgled važi za sve, ali u praksi pogađa osobe s invaliditetom, kada se uznemirava ili kada joj se uskraćuje razumna adaptacija. U savremenom pravu odbijanje razumnog prilagođavanja, tj. adaptacije može predstavljati oblik diskriminacije.

- Institucija ombudsmana ili zaštitnika ljudskih prava i sloboda služi da građanima pomogne kada smatraju da im je povrijeđeno pravo od strane državnog organa ili drugog nosioca javnih ovlašćenja. U Crnoj Gori ova institucija ima važnu ulogu i u zaštiti osoba s invaliditetom.

- Javna konsultacija je postupak u kojem organ traži mišljenje građana, organizacija i stručne javnosti o nacrtu zakona, strategije ili druge politike. Za osobe s invaliditetom javna konsultacija ima smisla samo ako je pristupačna po formatu, načinu dostavljanja mišljenja i mogućnosti učešća na sastancima.

Pored pojmovnika, korisno je imati i kratak vodič za aktivno učešće u forumima, javnim raspravama i razgovorima o evropskim integracijama.

- Prvi korak je priprema. Prije foruma ili javne rasprave potrebno je pročitati osnovne informacije, zabilježiti šta je tema i prepoznati koje pitanje najviše utiče na svakodnevni život osoba s invaliditetom. Nije potrebno znati sve. Mnogo je korisnije imati dva ili tri jasna, konkretna pitanja nego opšte nezadovoljstvo bez preciznog zahtjeva.

- Drugi korak je prevođenje problema na jezik prava. Na primjer, umjesto da se kaže samo „sajt je loš“, korisnije je reći: „Portal nije pristupačan korisnicima čitača ekrana, pa osobe oštećenog vida ne mogu samostalno koristiti uslugu; tražimo usklađivanje sa standardima pristupačnosti javnog sektora.“ Umjesto „teško je zaposliti se“, korisnije je reći: „Potrebna je konkretnija primjena razumnih adaptacija i obuka poslodavaca, u skladu sa standardima jednakog tretmana u zapošljavanju.“ Na taj način problem postaje mjerljiv i vezan za obavezu institucije.

- Treći korak je dokumentovanje prepreka. Kad god je moguće, dobro je sačuvati primjer nepristupačnog formulara, dopis, datum pokušaja korišćenja usluge,

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

odgovor institucije ili opis situacije. To pomaže i u zagovaranju i u eventualnoj pravnoj zaštiti. Što je problem preciznije opisan, veća je vjerojatnoća da će odgovor biti ozbiljan.

- Četvrti korak je zajednički nastup. Kada više korisnika, porodica ili lokalnih organizacija ukaže na isti problem, vjerovatnije je da će nadležni reagovati. Zbog toga su forumi, lokalni sastanci i mreže organizacija dragocjeni: oni pomažu da pojedinačno iskustvo postane zajednički zahtjev.

- Peti korak je praćenje odgovora. Veoma često institucije daju opšte, dobro zvučeće odgovore bez jasnog roka i odgovorne osobe. Zato poslije sastanka treba pitati: ko je nadležan, koji je rok, kako će korisnici biti obaviješteni i da li će organizacije osoba s invaliditetom biti uključene u dalji rad. Bez praćenja, i dobro obećanje može ostati bez efekta.

- Šesti korak je korišćenje više kanala. Nekad je dovoljno poslati dopis i dobiti ispravku. Nekad je potrebno obraćanje ombudsmanu, nadležnom ministarstvu, lokalnoj upravi, medijima ili javnoj kampanji. Važno je birati kanal prema prirodi problema, ali i znati da ne postoji samo jedan put zaštite.

- Sedmi korak je govoriti iz ugla rješenja. Institucije bolje reaguju kada, pored ukazivanja na problem, dobiju i prijedlog šta je moguće uraditi. To ne znači da građani treba da rade posao uprave, već da argument bude praktičan: objava zvučnog i uvećanog materijala, prilagođavanje obrasca, uvođenje izjave o pristupačnosti, organizovanje obuke, imenovanje kontakt osobe ili usvajanje lokalnog plana.

- Osmi korak je istrajnost. Evropske integracije su dug proces, pa je i zagovaranje često maraton, a ne sprint. Jedan dopis, jedan forum ili jedna objava na mrežama rijetko rješavaju problem trajno. Ali uporno, argumentovano i organizovano djelovanje pomjera standarde i gradi novu praksu.

Konačno, važno je sačuvati i širu perspektivu. Svaki put kada se izbori pristupačan dokument, funkcionalan portal, prilagođeno radno mjesto ili smisljeno učešće u javnoj raspravi, ne koristi samo jedna osoba. Tada cijela zajednica postaje vidljivija i snažnija. Evropske integracije zato nijesu samo put države prema EU, nego i prilika da osobe s invaliditetom dodatno učvrste svoj položaj ravnopravnih građana koji imaju znanje, iskustvo i pravo da utiču na promjene.

10. Zaključak

Evropske integracije za osobe s invaliditetom nijesu sporedna tema, već jedno od ključnih pitanja kvaliteta budućeg društva u Crnoj Gori.

Način na koji država uređuje pristupačnost, zabranu diskriminacije, samostalan život, zapošljavanje, obrazovanje i učešće građana govori mnogo o tome koliko su njene institucije demokratske i odgovorne. Zato je važno stalno naglašavati: evropski put nije samo put ka članstvu, nego put ka društvu u kojem se prava osoba s invaliditetom ozbiljno shvataju i sistematski sprovode.

Ovaj priručnik pokazao je nekoliko važnih stvari.

- Prvo, savremeni pristup invaliditetu zasniva se na ljudskim pravima, a ne na sažaljenju ili samo medicinskom viđenju.
- Drugo, Evropska unija je izgradila snažan okvir zaštite kroz Povelju o osnovnim pravima, Ugovore, Konvenciju UN, Strategiju za prava osoba s invaliditetom 2021–2030 i konkretne pravne akte o zapošljavanju, digitalnoj pristupačnosti, pristupačnosti proizvoda i usluga, te slobodi kretanja i uzajamnom priznavanju određenih prava.
- Treće, Crna Gora već ima značajne pravne osnove, ali je glavni izazov u dosljednoj primjeni, međuresornom pristupu i mjerljivim rezultatima.
- Četvrto, buduće članstvo može otvoriti važne koristi, ali samo ako se reformski proces iskoristi da standardi zaista zažive u svakodnevici građana.

Za osobe oštećenog vida i druge osobe s invaliditetom najvažnija poruka je da nijesu pasivni primaoci reformi. Oni su njihovi legitimni učesnici.

Pravo na informaciju u pristupačnom formatu, pravo da se bude konsultovan, pravo da se ukaže na prepreku i zatraži njeno uklanjanje, pravo da se traži odgovornost – sve su to sastavni djelovi evropskog puta. Zbog toga su projekti poput ovog, koji kombinuju forume, pristupačne publikacije, audio sadržaje i medijsku kampanju, od posebnog značaja. Oni približavaju evropske integracije onima koji su često ostavljeni po strani kada se o njima govori previše tehnički ili nedovoljno dostupno.

Pred Crnom Gorom je period u kojem se reformski tempo ubrzava. To treba iskoristiti da se pitanja invaliditeta ne rješavaju usputno, nego da budu ugrađena u samu srž evropskog procesa. Kada se usvaja novi zakon, treba pitati da li je pristupačan. Kada se razvija nova digitalna usluga, tre-

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

ba pitati da li je upotrebljiva osobama koje koriste asistivne tehnologije. Kada se planira javni prostor, treba pitati da li je univerzalno dizajniran. Kada se govori o ekonomskom razvoju, treba pitati da li uključuje osobe s invaliditetom kao radnike, preduzetnike i potrošače. To je suština inkluzivnog evropskog puta.

Na kraju, važno je zapamtiti da društvo koje uklanja prepreke za osobe s invaliditetom postaje bolje za sve. Pristupačne informacije koriste i stariji građani. Jasni digitalni servisi koriste svim korisnicima. Pravednije tržište rada donosi veću produktivnost i manje isključenosti. Otvoreniji javni dijalog jača demokratiju. Zbog toga borba za prava osoba s invaliditetom nije poseban interes jedne grupe, nego dio opšteg interesa da Crna Gora bude modernija i pravednija država.

Evropske integracije nude okvir, ali sadržaj tom okviru daju ljudi: institucije koje žele da rade odgovorno, organizacije koje znaju da zagovaraju, mediji koji informišu etično i građani koji traže da se obećanja pretvore u djela. Ako taj zajednički napor bude postojao, onda će članstvo u EU za osobe s invaliditetom značiti mnogo više od simbolike. Značiće veću samostalnost, više poštovanja, bolju zaštitu i veći prostor za pun, vidljiv i dostojanstven život u zajednici.

Inkluzivniji sistem za osobe s invaliditetom znači kvalitetniju demokratiju, pristupačnije usluge i pravednije društvo za sve.

11. Izvori i preporučena literatura

- [1] Ujedinjene nacije, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD), usvojena 13. decembra 2006; tekst i ugovorni okvir OHCHR-a.
- [2] Evropska komisija / DG NEAR, stranica o Crnoj Gori i materijali pregovaračkog (pristupnog) okvira
- [3] Evropska komisija, Strategija za prava osoba sa invaliditetom 2021–2030; pitanja i odgovori i strateški dokumenti
- [4] Povelja o osnovnim pravima Evropske unije, čl. 21 i 26, EUR-Lex
- [5] Evropska komisija, Unija jednakosti: Strategija za prava osoba sa invaliditetom 2021–2030, COM(2021) 101 final
- [6] Odluka Savjeta 2010/48/EZ o zaključenju Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom od strane Evropske zajednice; stupanje na snagu u EU 21. januara 2011.
- [7] Evropska komisija / DG ENEST, Paket proširenja 2025 i ažuriranja o pristupanju Crne Gore iz decembra 2025. i januara 2026.
- [8] Direktiva (EU) 2016/2102 o pristupačnosti internet stranica i mobilnih aplikacija organa javnog sektora; sažetak i tekst (EUR-Lex)
- [9] Direktiva (EU) 2019/882 o zahtjevima pristupačnosti za proizvode i usluge (Evropski akt o pristupačnosti); sažetak i materijali Savjeta
- [10] Direktiva Savjeta 2000/78/EZ o uspostavljanju opšteg okvira za jednako postupanje u zapošljavanju i radu, posebno član 5 o razumnom prilagođavanju, tj. razumnim adaptacijama
- [11] Ugovor o funkcionisanju Evropske unije, član 10, uključivanje (mainstreaming) zabrane diskriminacije
- [12] Ugovor o funkcionisanju Evropske unije, član 19, nadležnost za borbu protiv diskriminacije, uključujući po osnovu invaliditeta
- [13] Evropski parlament i povezani EU materijali koji potvrđuju stupanje na snagu CRPD u EU 21. januara 2011.
- [14] Savjet EU i EUR-Lex materijali koji potvrđuju da se Evropski akt o pristupačnosti primjenjuje od 28. juna 2025, uz određene prelazne aranžmane
- [15] Direktiva (EU) 2024/2841 o uspostavljanju Evropske kartice za osobe s invaliditetom i parking kartice za osobe s invaliditetom
- [16] Savjet EU, stranica politike o Evropskoj kartici za osobe s invaliditetom
- [17] Ustav Crne Gore, član 8 – zabrana diskriminacije; zvanični tekst
- [18] Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, Crna Gora, zvanični tekst

Jednaki u procesu, ravnopravni u budućnosti!

- [19] Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, prečišćeni tekst / zvanična verzija
- [20] Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore – nadležnosti i postupanje po pritužbama
- [21] Zakon o Zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore
- [22] MONSTAT, Popis stanovništva 2023: stanovništvo sa smetnjama/preprekama u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, saopštenje od 3. decembra 2024.
- [23] Evropska komisija, Izveštaj o Crnoj Gori za 2025. godinu (Montenegro Report 2025)
- [24] Evropska komisija, vijest od 26. januara 2026: Crna Gora privremeno zatvorila još jedno pregovaračko poglavlje; ukupno 13 zatvorenih poglavlja

